Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

Journal Homepage: http://journal.richt.ir/mbp/
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706
Motaleat-eBastanshenasi-eParseh(MBP) || Vol. 6 || No. 20 || Summer 2022 ||

Al-Tariaq Book is an Iranian Manuscript or...?

Amini, F.[1]; Beik Mohammadi, Kh.[2]

Type of Article: **Research**
Pp: 221-246
Received: 2021/06/14; Accepted: 2021/11/18
https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.221

Abstract

Since there are few works of painting from the Seljuk period, and on the other hand, most of them were written without data and place, so there are no common opinion about most of the painting works of this period. On the other hand, because most researchers, do not use the correct scientific method in their research, it adds to the existing problems in this field. One of the painting works of this period, which is the subject of this research and has a writing data, is the Al-Tariaq book attributed to Galen, which has written in 595 AH/1199 AD, written and kept in the National Library of Paris. Due to the fact that the place of its writing is not included in this manuscript, there is a difference of opinion about where the said version was written and illustrated. This version has been attributed by different people to different places such as Iran, Jazireh, Dyarbakr, Mousel and Baghdad. Therefore, the basis of the main problem of the current research is the location of the place of writing and illustration of this manuscript, which is analyzed and criticized by descriptive-analytical and comparative methods based on library studies, and the views of researchers will be examined with comparison, it will be shown that the version of Al-Tariaq cannot be attributed to any other country than Iran. By examining and comparing the illustrations of this book and other Iranian works of arts, especially pottery and metalwork, it can be said that the view of most researchers of the illustrations of Al-Tariaq book is more similar to the way of recording Iranian art than to Iraq, so, it can be said that the origin of this manuscript is Iran and other views are incorrect.

Keywords: Al-Tariaq, , Iran, Jazireh, Baghdad Method, Mosul.

***Motaleat-e Bastanshenasi-e Parseh* (MBP)**

Parseh Journal of Archaeological Studies
Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: *Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT). Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the* ***Creative Commons****.*

1. M.A. in Archaeology, Free Researcher, Hamedan, Iran.
2. Ph.D. in Archaeology, Research and Education Office of Hamadan Province, Hamadan, Iran. (Corresponding Author).
Email: Khalil_bm@yahoo.com

Citations: Amini, F. & Beik Mohammadi, Kh., (2022). "Al-Tariaq Book is an Iranian Manuscript or...?. *Parseh J Archaeol Stud,* 6 (20): 221-246. (https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.221).
Homepage of this Article: http://journal.richt.ir/mbp/article-1-790-en.html

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

Introduction

Since there are few works left about book painting and illustration in Seljuk period Iran, and on the other hand, most of them are without date and place of writing, so most of the works of painting of this period are discussed and disputed. Apart from these problems, the failure to apply the correct scientific method and also the involvement of some prejudices, which of course are not worthy of a scientific research, have caused the existing problems in the field of painting in this period to be added, one of the works of this periods, which fortunately has a writing date, is a copy of the Al-Tariaq book attributed to Galen, which was written in 595 AH and is kept in the National library of Paris. Due to the fact that the place of writing is not mentioned in this manuscript, most of the researchers, if it is found in the text in its entirety, argued with very weak reasons and without scientific basis that this version was written in the Jazireh or Mosul and has nothing to do with Iranian art, so the purpose of this the research is a complete review of the writing and illustration of the Al-Tariaq book.

Research question and hypothesis: The main proposition of the research is to locate the place where the manuscript of Al-Tariaq was written and illustrated in Paris, and by examining the artistic style and the role of the materials used in the illustrations of the Al-Tariaq book, the question is raised, which one of the most similar styles and materials of this book are there art school? By assuming the connection and compatibility of the motifs illustrated in the mentioned book with various works of art, including the paintings of Iran's enameled and gold-colored pottery, as well as the motifs used on the metal works of the Seljuk and Khwarazmshahi periods, it is possible to determine the place of its writing and illustration, attributed to Iran.

Research Method: The research method in this research is a descriptive-analytical and comparative method based on library studies in criticizing the views of the researchers about the Al-Tariaq manuscript, which is related to the enameled and golden pottery and also the role of the materials used on the metal works of this period in Iran. The research problem has been discussed.

Inroduction of the Manuscript of Al-Tariaq

The book of Al-Tariaq is a translation from the book of Galen, a Greek physician and pharmacist who lived in the second century AD. This book was translated from Greek to Arabic by Ibn-Ishaq in the 9th century AD. The subject of the book is written about toxicology and antidotes, which the author narrates with legendary stories. There are two illustrated versions of this book. The first version was written in 595 AH and is kept in the National library of Paris. The second version is undated and it is attributed to the middle of the 13th century. This manuscript is kept in the Vienna National Library. In this research, the dated version of the National library of Paris will be examined. This version has 12 images, the first of which begins with an image that is repeated twice. In the middle of the painting, a woman is sitting holding a moon crescent and two

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

people are standing on either side of her. This page is surrounded by a frame made of intertwined dragons. 4-winged people can be seen on the four sides of this frame (Fig 1). After that, nine doctors of the period, including Galen himself, have been settled along with their names and biographies (Fig 2).

Conclusion

Based on the investigations and the comparison made between the pictures of Al-Tariaq book with the paintings of Zarinfam enamel pottery and Iranian metal vessels, it was found that there is a complete similarity in terms of stylistics, the way the pictures are drawn and the composition between the Al-Tariaq book and these works. Therefore, attributing this manuscript to the Jazireh is incorrect. The only reasons mentioned by some researchers are human monographs and other interwined dragons, however, if it is mentioned in full, similar to it has been seen in other regions, the image of two interwined dragons, a completely similar example of which is depicted in Mianrodan, but on the golden bowl from Kashan, so based on what has been described, this manuscript is Iranian and has the characteristics of Iranian art of Seljuk and Khwarazmshahi periods. The titles of the book are also written in Kufic script, which all researchers agree that it is Iranian. It is appropriate to attribute ir to Iran rather than to the Jazireh. It is necessary to remember that based on the available evidence, it has sometimes been seen that a copy has the artistic characteristics of one region but was illustrated for ruler another land. In such examples, the issue is not out of two situations, or that the copy in question was made outside the territory of the said ruler and was given to him or written on his order. There are many examples of this type. Like Ferdowsi's Shahnameh, which was written in Tus and sent to Sultan Masoud's court in Qazneh. Or, an artist migrated from one place to another and painted there, in which case he followed the style of his origin and his art shoud be attributed to his origin, to the place where the art is performed. Apart from all of these, the examples of paintings that are attributed to the Mousel or the Jazireh, were mostly influenced by the style of Baghdad, although the influence of Seljuk painting can also be seen in some of them, like the ways of drawing clothes, there are two ways of working in the paintings of this area, one is Baghdad style and the other is a combination of Baghdad style and Iranian painting. This method is mostly seen after the Mongol attack on Iran. In this method, some clothes are made in the style of Baghdad, which are pleated and shaded and others are drawn in the Iranian way. In Iranian paintings, the clothes are mostly simple or geometric and plant designs can be seen on them, however, in some examples the influence of Baghdad style pleated clothes can be seen. The faces are also influenced by Iranian art, but they are drawn a little more formally and seriously. As mentioned earlier, among the examples of mixed works illustrated in Mosul, we can mention the copy of Al-Aghani's book, in which the clothes of the clothes of the courtiers are painted in the style of Iran. The expression of the faces is also influenced by Seljuk art, but it has differences from it, which can be

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

clearly seen by comparing them with the Al-Tariaq version. Therefore, if this version was painted in Mosul or on the Jazireh, these clothes or a part of them should be pleated in the style of Baghdad, if such a thing is not visible in them. (Fig 28). But where was this version written and painted, finally, it can be said that it was during the Seljuk and Khwarazmshahi periods, according to the illustrations in the Al-Tariaq book and the examples compared with Iranian pottery and metal vessels. It is believed that this version was mostly likely painted by an artist in the Isfahan region, especially Kashan, less likely elsewhere in Iran.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

نشانی پایگاه نشریه: http://journal.richt.ir/mbp
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706
فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه || شمارهٔ ۲۰ || سال ششم || تابستان ۱۴۰۱ ||

کتاب التریاق نسخهٔ خطیِ ایرانی یا...؟

فرهاد امینی[I]؛ خلیل‌الله بیک‌محمدی[II]

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۲۴۶-۲۲۱
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۲۷
شناسهٔ دیجیتال (DOI): https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.221

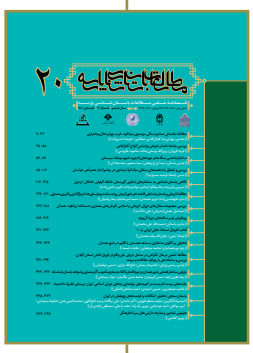

چکیده

از آنجایی که آثار کمی از نقاشی دورهٔ سلجوقی به‌جا مانده و ازسوی دیگر، بیشتر آن‌ها بدون تاریخ و مکان نگارش هستند؛ بنابراین دربارهٔ بیشتر آثار نگارگری این دوره، دیدگاه یکسانی وجود ندارد. از دیگر سوی، چون بیشتر پژوهشگران روش درست علمی را در پژوهش‌های خود به‌کار نمی‌گیرند، به مشکلات موجود در این‌زمینه می‌افزایند. یکی از آثار نگارگری این دوره که موضوع این جستار و نیز دارای تاریخ نگارش است، نسخه‌ای از کتاب التریاق[۱] منسوب به «جالینوس» است که در سال ۵۹۵ هـ.ق./۱۱۹۹م.، نوشته شده و در کتابخانهٔ ملی پاریس نگه‌داری می‌شود. با توجه به آن‌که در این دست‌نوشته، جای نگارش آن درج نشده است، بنابراین دربارهٔ این‌که نسخهٔ مذکور در کجا نوشته و مصورسازی شده، اختلاف‌نظر وجود دارد. این نسخه را افراد مختلف به جاهای گوناگونی چون: ایران و جزیره[۲]، دیاربکر[۳]، موصل و مکتب بغداد[۴] نسبت داده‌اند. بر این‌اساس، مسأله و گزارهٔ اصلی پژوهش حاضر، جایابی محل نگارش و مصورسازی این نسخهٔ خطی است که با روش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی مبتنی‌بر مطالعات کتابخانه‌ای، دیدگاه‌های پژوهشگران بررسی و نقد شده و با مقایسهٔ تطبیقی نشان‌داده خواهد شد که نسخهٔ التریاق را نمی‌توان به موصل، بغداد و...، جز ایران نسبت داد. با بررسی و مقایسهٔ نگاره‌های این کتاب و دیگر آثار هنری ایرانی، به‌ویژه سفالینه‌ها و فلزگری، مشخص شد که شباهت کاملی ازنظر سبک‌شناسی، شیوهٔ ترسیم نگاره‌ها و ترکیب‌بندی بین کتاب التریاق و این آثار وجود دارد؛ بنابراین نسبت دادن این دست‌نوشته به جزیره نادرست است و می‌توان گفت که وارونهٔ دیدگاه بیشتر پژوهشگران، نگاره‌های کتاب التریاق بیشترین شباهت را با شیوهٔ سبک‌های هنر ایرانی دارد تا عراق؛ بنابراین می‌توان اذعان داشت که خاستگاه این دست‌نوشته، ایران و دیدگاه‌های دیگر نادرست است.

کلیدواژگان: التریاق، جالینوس، ایران، جزیره، موصل، مکتب بغداد.

I. کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، پژوهشگر آزاد، همدان، ایران.
II. دکتری باستان‌شناسی، کارشناس مسئول دفتر پژوهش و آموزش حوزه هنری استان همدان، همدان، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: khalil_bm@yahoo.com

ارجاع به مقاله: امینی، فرهاد؛ و بیک‌محمدی، خلیل‌الله، (۱۴۰۱). «کتاب التریاق نسخهٔ خطی ایرانی یا...؟». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۶(۲۰): ۲۴۶-۲۲۱. (https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.221).
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: http://journal.richt.ir/mbp/article-1-790-fa.html

فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریهٔ پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری
حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقالهٔ چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

مقدمه

از آن‌جایی‌که دربارهٔ نگارگری و مصورسازی کتاب در ایرانِ دورهٔ سلجوقی، آثار کمی برجا مانده و ازسوی دیگر بیشتر آن‌ها بدون تاریخ و مکان نگارش هستند، بنابراین بیشتر آثار نگارگری این دوره مورد بحث و اختلاف‌نظر است. جدای از این مشکلات، عدم به‌کارگیری روش درست علمی و نیز دخالت دادن برخی تعصبات، که البته شایستهٔ یک پژوهش علمی نیست، موجب‌شده که بر مشکلات موجود در زمینهٔ نگارگری این دوره افزوده شود. یکی از آثار این دوره که خوشبختانه تاریخ نگارش دارد، نسخه‌ای از کتاب «الترياق» منسوب به «جالینوس» است که در سال ۵۹۵هـ.ق. نوشته شده و در کتابخانهٔ ملی پاریس نگه‌داری می‌شود. به‌دلیل آن‌که در این دست‌نوشته، مکان نگارش آن نیامده است، بیشتر پژوهشگران چنان‌چه در متن به‌صورت کامل خواهد آمد، با دلایلی بسیار سست و بدون پایهٔ علمی، این گونه استدلال کرده‌اند که این نسخه در جزیره یا موصل نوشته شده، و ارتباطی با هنر ایرانی ندارد؛ بنابراین هدف از این پژوهش بررسی مکان نگارش و تصویرسازی کتاب الترياق است.

پرسش و فرضیات پژوهش: گزارهٔ اصلی پژوهش، جایابی محل نگارش و مصور نسخهٔ خطی کتاب الترياق پاریس است؛ و با بررسی سبک هنری و نقش‌مایه‌های به‌کار رفته در تصاویر کتاب الترياق، این پرسش مطرح می‌شود که بیشترین سنخیت و مشابهت سبک و نقش‌مایه‌های این کتاب با کدامیک از مکاتب هنری وجود دارد؟ با فرض ارتباط و انطباق نقش‌مایه‌های مصور شده در کتاب مذکور، با آثار مختلف هنری، ازجمله نقاشی‌های سفال‌های مینایی و زرین‌فام ایران و نیز نقش‌مایه‌های به‌کار رفته برروی آثار فلزی دورهٔ سلجوقی و خوارزمشاهی، می‌توان محل نگارش و مصورسازی آن‌را به ایران نسبت داد.

روش پژوهش: روش پژوهش در این جستار، روش توصیفی-تحلیلی و تطبیقیِ مبتنی‌بر مطالعات کتابخانه‌ای بوده و در نقد دیدگاه‌های پژوهشگران درباره نسخهٔ خطی الترياق است که با مقایسهٔ تطبیقی تصاویر و نقش‌مایه‌های مصور شدهٔ کتاب مذکور با آثار مختلف هنری، ازجمله نقاشی‌های سفال‌های مینایی و زرین‌فام و نیز نقش‌مایه‌های به‌کار رفته برروی آثار فلزی این دوره در ایران، مسألهٔ پژوهش مورد بحث و مداقه قرار گرفته است.

پیشینهٔ پژوهش

دربارهٔ نسخهٔ خطی الترياق پاریس، تاکنون دیدگاه‌های گوناگونی مطرح شده است؛ دیدگاه نخست را «ملیکیان شیروانی» به‌صورت -دو پهلو و تلویحی- مطرح می‌کند؛ وی معتقد است خاستگاه این نسخه ایران است و با مقایسهٔ آن‌ها با نقوش سفالینه‌ها نتیجه می‌گیرد که این دست‌نوشته در کاشان یا ری نوشته شده است؛ با این‌وجود احتمال این‌که این نقاشی‌ها در جزیره تصویر شده باشند را رد نمی‌کند (Melikian-Chirvani, 1967: 3-51)؛ اما دیدگاه دوم که بیشتر پژوهشگران آن‌را پذیرفته‌اند، این است که این نسخه در جزیره یا موصل مصورسازی و نوشته شده است (Azarpay & Kilmer, 1978: 369; Nassar, 1985: 85-98; Ward, 1985: 69-84)؛ برخی نیز آن را به مکتب بغداد نسبت می‌دهند (Pancaroglo, 2001: 170, Not. 3).

معرفی نسخهٔ خطی الترياق

کتاب الترياق، ترجمه‌ای از کتاب گالن (Galen) (منسوب به «جالینوس») پزشک و داروساز یونانی بوده که در سدهٔ دوم میلادی می‌زیسته است. این کتاب در سدهٔ ۹ م. / ۳هـ.ق. به‌وسیلهٔ «حنین ابن اسحاق» از زبان یونانی به عربی ترجمه شده است. موضوع کتاب دربارهٔ سم‌شناسی و پادزهرها نوشته شده که نویسنده، آن را با داستان‌هایی افسانه‌گونه نقل می‌کند.

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

دو نسخهٔ مصور از این کتاب در دست است؛ نسخهٔ نخست که در تاریخ ربیع‌الاول ۵۹۵هـ.ق./۱۱۹۹م. نوشته شده و در کتابخانهٔ ملی پاریس نگه‌داری می‌شود. نسخهٔ دوم نیز بدون تاریخ بوده و آن‌را به میانهٔ سدهٔ ۱۳ م./۷هـ.ق. نسبت می‌دهند که این دست‌نوشته، در کتابخانهٔ ملی وین نگه‌داری می‌شود. در این پژوهش نسخهٔ تاریخ‌دار کتابخانهٔ ملی پاریس بررسی خواهد شود. این نسخه، ۱۲ نگاره دارد که نخستین آن با یک تصویر که دوبار تکرار شده، آغاز می‌شود. در میانهٔ نگاره، زنی نشسته که -هلال ماه- در دست گرفته است و در دو سوی وی دو نفر ایستاده‌اند. این صحنه به‌وسیلهٔ دو قابی که از اژدهای درهم‌تنیده تشکیل شده، محاط است. در چهار سوی این قاب نیز چهار فرد بالدار، دیده می شود (تصویر ۱).

تصویر ۱. صفحهٔ آغاز نسخهٔ کتاب التریاق (Melikian-Chirvani, 1967: fig. 1).

Fig. 1. The beginning page of the Al-Taraiq book version (Melikian-Chirvani, 1967: fig. 1).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

پس از آن، نُه تن از پزشکان دورهٔ باستان که خود «گالن»[۵] (جالینوس) هم درمیان آن‌ها دیده می‌شود، همراه با نام و زندگی‌نامهٔ آن‌ها تصویر شده است (تصویر ۲).

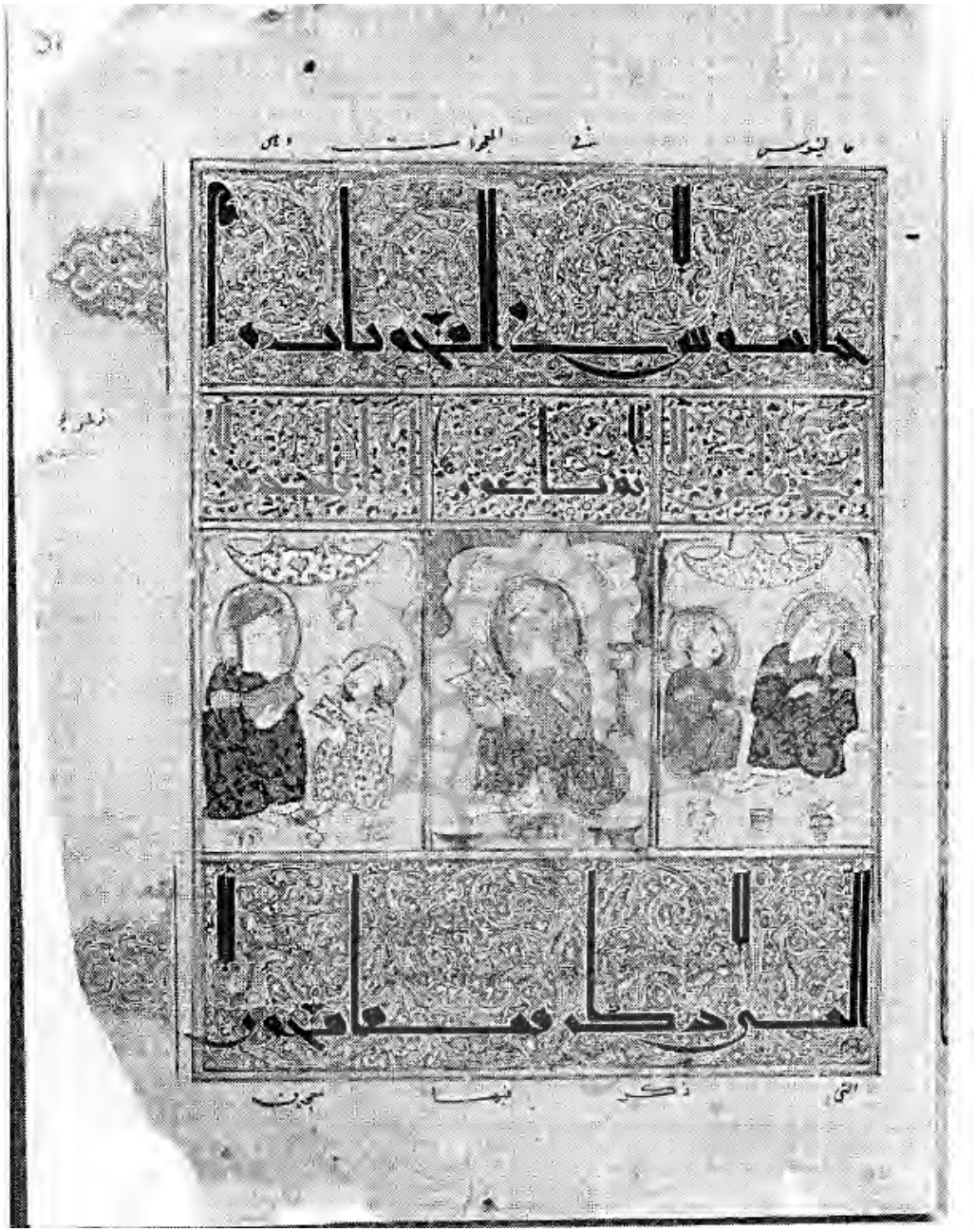

تصویر ۲. نگارهٔ پزشکان قدیم یونانی، کتاب الترياق (Pancaroglu, 2001: fig 2a).
Fig. 2. Picture of ancient Greek doctors, Al-Tariaq book.

بقیهٔ نگاره‌های این نسخه نیز به ماجراهای «یاملویوس» برادر «آندروماخوس»[۶] پزشک می‌پردازد که کار وی مساحی زمین‌های سلطنتی بوده است؛ اما خلاصهٔ داستان را این‌گونه آورده‌اند که روزی وی درحالی‌که مشغول به انجام کار بوده، بر اثر خستگی از اسب پیاده شده تا در سایهٔ درختی استراحت کند، اما ناگهان ماری وی را نیش می‌زند. یاملویوس که از این رخداد بیمناک شده و پایان زندگی خود را نزدیک می‌بیند، نام خود را همراه با وصیت‌نامه‌ای نوشته و به شاخه‌ای

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

از درخت آویزان می‌کند؛ ازسوی دیگر، چون دچار تشنگی شدیدی شده بود، دستش را به‌سوی کوزه‌ای که در نزدیکی او افتاده بود، دراز می‌کند و جرعه‌ای از آب داخل آن کوزه را می‌نوشد. پس از مدتی احساس می‌کند که توان ازدست رفته‌اش به وی بازگشته و درحال بهبودی است. او که از این رخداد تعجب کرده بود، برای آن‌که از علت آن آگاه شود، شاخهٔ کوچکی از درخت را جدا کرده و آن را داخل کوزه تکان می‌دهد که ناگهان متوجه می‌شود، دو مار در داخل کوزه افتاده و مرده‌اند. بدین‌سان یاملویوس از مرگ نجات می‌یابد و پس از این ماجرا از کار خود استعفا کرده و بقیهٔ عمرش را به خدمت در کنار برادرش می‌پردازد. هنرمند، این داستان را به‌صورت روایی و پی‌درپی، تصویرسازی نموده است (Pancaroglo, 2001: 156-7)، (ر. ک. به: تصاویر ۲۰، ۲۳، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۳۲، ۳۴).

برای روشن شدن این‌که نسخهٔ مذکور در کجا مصورسازی شده است؛ نخست، دیدگاه‌های موجود را نقد و بررسی کرده؛ و سپس با دلایل گوناگون نشان‌داده خواهد شد که این نسخه در ایران مصورسازی شده است.

دو دلیل عمده ازسوی برخی پژوهشگران دربارهٔ انتساب این کتاب به جزیره یا موصل مطرح شده است؛ دلیل نخست، نقش فردی است که هلال ماه در دست گرفته و در صفحهٔ نخست این نسخه آمده است؛ و دیگری تصویر دو اژدهای درهم‌تنیده بوده که نگاره‌های میانی را احاطه کرده‌اند (Azarpay & Kilmer, 1978).

۱- نقش انسان نشسته که هلال ماه را با دو دستان خود نگه‌داشته است: پیشینهٔ نقش فردی که هلال ماه را روبه‌روی صورت با دو دستان خود نگه‌داشته، دست‌کم به نیمهٔ قرن ۶ هـ.ق. / ۱۲ م. بازمی‌گردد. از نمونه‌های قدیمی تاریخ‌دار آن می‌توان به آیینهٔ مفرغی اشاره نمود که در ایران به‌دست آمده و تاریخ ۵۴۸هـ.ق. را دارند (تصویر ۶). برخی گمان برده‌اند که قدیمی‌ترین نمونهٔ موجود آن برروی شمعدانی ۱۲ضلعی است، که در حدود ۱۲۰۰ م. تاریخ‌گذاری شده (تصویر ۳)، که با توجه به نمونهٔ تاریخ‌دار، این دیدگاه نادرست است؛ چراکه این نقش‌مایه در ایران و

تصویر ۳. شمعدان برنجی ۱۲وجهی، که نگارهٔ انسان هلال ماه به‌دست در آن تکرار شده است (Baer, 1973-74: fig. 15).

Fig. 3. A 12-fact brass candlestick in which the drawing of a man holding the crescent moon is repeated (Baer, 1973-74: fig. 15).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

عراق دیده شده است. نگارهٔ موردنظر، در ایران تا دورهٔ ایلخانی[۷] تداوم‌یافته (اواخر قرن ۱۳ م.) و آخرین نمونهٔ آن در سطلی برنجی از دورهٔ «اینجو»[۸] دیده شده، که تاریخ ۷۳۳هـ.ق. / ۳-۱۳۳۲م. را دارد (تصویر ۸)؛ پس از این تاریخ، نگارهٔ انسان ماه به‌دست از روی آثار برنجی ایرانی، کاملاً حذف می‌شود (Baer, 1973/74: 16-17). باید یادآوری نمود که تاریخ شمعدان ۱۲ضلعی مورد اختلاف است؛ «پوپ» آن را به‌صورت کلی به قرن ۱۲ و ۱۳م. / ۶ و ۷هـ.ق. نسبت می دهد (Pope & Ackerman, 1977).

تصویر ۴. درپوش از جنس سپید روی نقره‌کوب شده با نقش انسان ماه به‌دست، خراسان حدود ۵۹۷ هـ.ق. (وارد، ۱۳۸۴: ت ۵۷).

Fig. 4. The cap is made of hammered silver with the image of a man holding the moon -Khorasan 597 AH.

گفتنی‌ست، این نگاره برروی برخی از سکه‌ها و نیز برنج‌های فرمانروایان «ارتق» و «زنگی» در موصل و دیار بکر نیز به‌کار رفته است (Azarpay & Kilmer, 1978: 369).

با توجه به نمونه‌های فراوان و کمّیتی که از ایران و هرات آورده شد، چنین می‌توان استنباط کرد که این نقش خاص عراق، به‌ویژه موصل یا جزیره نبوده و برخلاف پندارهای رایج، بیشتر در ایران و شرق آن دیده می‌شود. نمونه‌های تاریخ‌دار نیز، این موضوع را تأیید می‌کنند. پیش‌تر نیز اشاره شد که از نمونه‌های قدیمی تاریخ‌دار که نقش انسانی که هلال ماه را در دست دارد، آیینهٔ

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۵. پارچ با نقش انسان ماه به‌دست، ایران قرن ۱۲-۱۳م. (Pope & Ackerman, 1977).

Fig. 5. A picture with the image of a man on the moon, Iran, 12th -13th century (Pope & Ackerman, 1977).

تصویر ۶. آیینهٔ مفرغی ایرانی با نقش‌های نجومی، به‌ویژه انسان ماه به‌دست ۵۴۸ ه.ق. (Pope & Ackerman, 1977: pl. 301).

Fig. 6. Iranian bronze mirror with astronomical Figoures, especially the moon man, 548AH (Pope & Ackerman, 1977: pl. 301).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

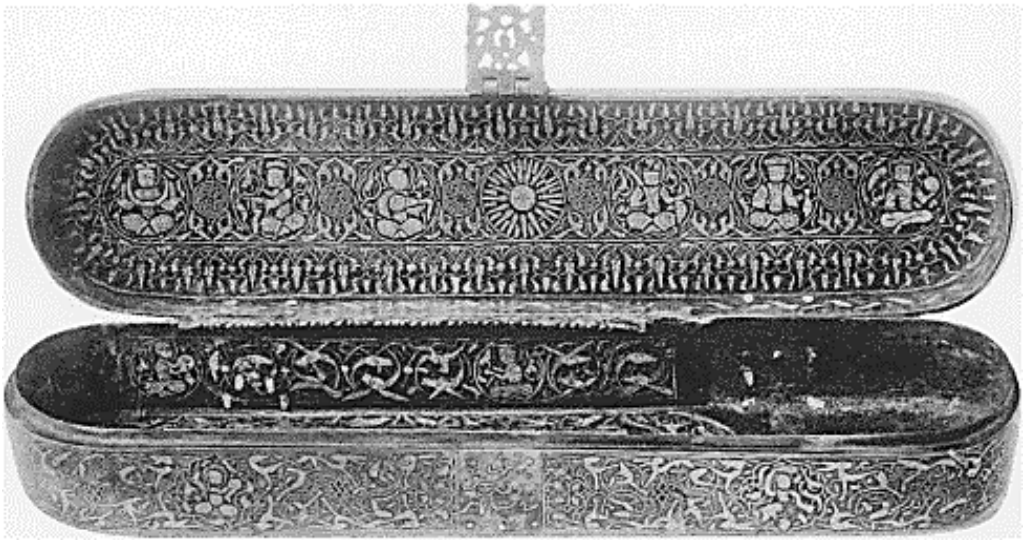

تصویر ۷. قلمدان با امضای «محمود ابن سنقر» ایران، ۶۰۸ هـ.ق. که در آن انسان ماه به‌دست دیده می‌شود (Hartner, 1938: fig. 13).

Fig. 7. Qalamdan with the signature of Mohammad ibn Songhor Iran, 608 AH, In which man is seen holding the moon (Hartner, 1938: fig. 13).

تصویر ۸. نمونهٔ نقش انسانی که هلال ماهی را در دست گرفته متعلق به دورهٔ ایلخانی (Baer, 1973-74: fig. 11b).

Fig. 8. An example of a human of Figure holding a crescent moon belongs to the Ilkhanid period (Baer, 1973-74: fig. 11b).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

مفرغی ایرانی است که در سال ۵۴۷هـ.ق. ساخته شده است؛ ازسوی دیگر، این نگاره، نخستین‌بار برروی سکه‌های «مسعود اول» فرمانروای زنگی در موصل (۱۱۶۹-۱۱۷۹م.)، دیده شده (تصویر ۹). در دروازهٔ سنجار نیز چنین طرحی به‌چشم می‌خورد (تصویر ۱۰)، (Azarpay & Kilmer, 1978: 364) که البته نمونهٔ ایرانی آن قدیمی‌تر است؛ بنابراین دیدگاه پژوهشگران در این‌باره نادرست بوده و زمانی می‌توان با توجه به نقش‌مایه‌ای خاص، اثری را به‌جایی نسبت داد که این نقش در جای دیگر به‌دست نیامده باشد یا این‌که بسیار کم دیده شود و بتوان ثابت کرد که خاستگاه نقش کجاست؛ درصورتی‌که چنین چیزی صحت نداشته و نمونه‌های ایرانی آن بسیار بیشتر است (تصاویر ۵-۱۰).

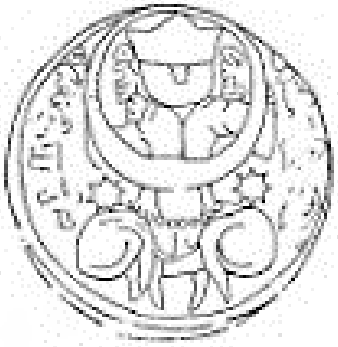

تصویر ۹. سکهٔ فرمانروای زنگیِ «مسعود اول» (۱۱۶۹-۱۱۷۹)، موصل، عراق (Azarpay & Kilmer, 1978: fig 2).

Fig. 9. Zangi ruler coin "Masoud-e-Aval" Mosul -Iraq (Azarpay & Kilmer, 1978: fig 2).

تصویر ۱۰. دروازهٔ سنجار موصل که اکنون ویران شده، سدهٔ ۱۳م. (Azarpay & Kilmer, 1978: fig. 3).

Fig. 10. Sanjar gate of Mosul, which is now destroyed 13th century (Azarpay & Kilmer, 1978: fig. 3).

نقش موردنظر را به طلسم، ماه گرفتگی و مانند آن نسبت داده‌اند؛ به‌نظر برخی، این نگاره بیانگر «الههٔ نینگال»، همسر «خدای ماه» (سین) است (Al-Khamis, 1990: 221)؛ «آذرپی» و «کیلمر» نیز تحت‌تأثیر چنین استنباطی، گمان برده این نگاره بیانگر حادثهٔ خورشید و ماه گرفتگی است (Azarpay & Kilmer, 1978).

دیدگاه مشابهی ازسوی «فارس»[۹] مطرح شده مبنی‌بر این‌که، این نقش یادآور آئین کهن مربوط به ماه و خورشید در میان‌رودان است، و ثبت این صحنه در نسخهٔ موردنظر به‌گونه‌ای، زنده نگه‌داشتن آئین پرستش ماه و خورشید بوده که «صابئین حرانی» در دوران اسلامی آن‌را زنده نگه‌داشته‌اند. برخی نیز به‌صورت کلی به جنبهٔ کیهانی آن اشاره دارند (Pancaroglu, 2001: 155-164).

۲- نگارهٔ دو اژدهای درهم‌تنیده: نقش اژدها درمیان فرهنگ‌های گوناگون از شرق تا غرب کهن وجود داشته است. در دوران اسلامی نیز در بسیاری از فرهنگ‌ها این نگاره به‌کار رفته که از آن‌جمله ایران و عراق را می‌توان نام‌برد؛ از نمونه‌های عراقی می‌توان دروازهٔ بغداد و نیز دروازهٔ سنجار در موصل را یادآوری کرد که در دو سوی آن دو اژدها تصویر شده است (تصاویر ۱۱-۱۲).

افزون‌بر آن، نگارهٔ موردنظر برروی برخی از سکه‌های «ارتق‌ها»[۱۰]، به‌صورت دو مار پیچ‌خورده دیده می‌شود (تصویر ۱۳).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۱۱. نقش اژدها در دروازهٔ سنجار[۱۱] موصل (Hartner, 1938: fig. 28).

Fig. 11. The motif of the dragon in the gate of Sanjar Mosul (Hartner, 1938: fig. 28).

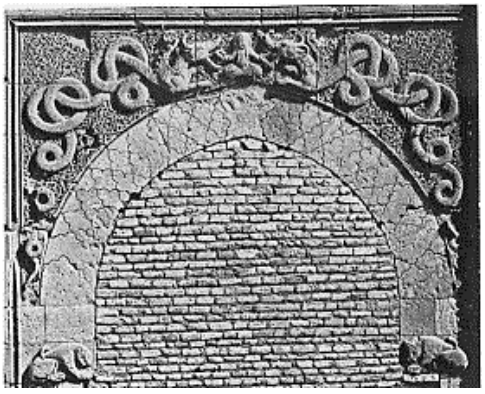

تصویر ۱۲. نقش اژدها، دروازهٔ قدیم بغداد (Hartner, 1938: fig 26).

Fig. 12. Dragon motif in the old gate of Baghdad (Hartner, 1938: fig 26).

این نگاره در ایران نیز برروی بسیاری از آثار فلزی و گاهی سفال و نقاشی به‌چشم می‌خورد که البته متفاوت از نمونه‌های عراقی است. به‌صورت کلی نگارهٔ مار (اژدهای) تصویر شده در هنر ایران و به‌ویژه خراسان قدیم را، در دو گروه می‌توان دسته‌بندی نمود.

تصویر ۱۳. نقش دو اژدهای درهم‌تنیده در پشت سکهٔ فرمانروای ارتقی، «فخرالدین قرا ارسلان»[۱۲] ۱۱۰۹-۱۱۴۴م. (Azarpay & Kilmer, 1978: fig 5).

Fig. 13. The motif of two entwined dragons on the back of the coin of Artaghi rulership, "Fakhredin Qara Arsalan", 1109-1144 AD (Azarpay & Kilmer, 1978: fig 5).

- **گونهٔ اول:** در گونهٔ نخست که برپایهٔ شواهد موجود، گمان می‌رود کهن‌تر باشد؛ این است که نقش اژدها از دو سوی، فرد نشسته‌ای را فراگرفته‌اند. از نمونه‌های تاریخ‌دار آن می‌توان به دیگ ساخته شده در هرات به‌وسیلهٔ «محمد بن عبد وحید»[۱۳] و «حاجب مسعود ابن احمد نقاش» اشاره نمود، که در سال ۵۵۹هـ.ق.۱۱۶۳م. ساخته شده است؛ نمونهٔ دیگر از آن، صندوقی است با امضای «صاعد ابن احمد الفقیه» (تصاویر ۱۴-۱۵).

گونهٔ دوم: اما گونهٔ دوم که به‌نظر می‌رسد تکامل‌یافتهٔ نمونهٔ نخست باشد، به‌صورت دو اژدهای درهم‌تنیده بوده که تشکیل یک قاب گِرد می‌دهند؛ از نمونه‌های آن، یکی در نقاشی الترياق است و دیگری که البته دلیل قاطعی بر ایرانی بودن آن است، نقش موجود برروی یکی از کاسه‌های زرین‌فامِ ساخت کاشان بوده و شباهت کاملی با نگارهٔ صفحهٔ نخست کتاب الترياق دارد (تصویر ۱۶).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۱۴. دیگ مفرغی با امضای «محمد ابن عبد وحید» و «حاجب مسعود ابن احمد نقاش»، هرات ۵۵۹هـ.ق. (Komaroff, 1994: fig 3).

Fig. 14. A bronze pot signed by "Mohammad ibn Abdwahid" and "Hajeb Masoud ibn Ahmad Naghash" Herat, 559 AH (Komaroff, 1994: fig 3).

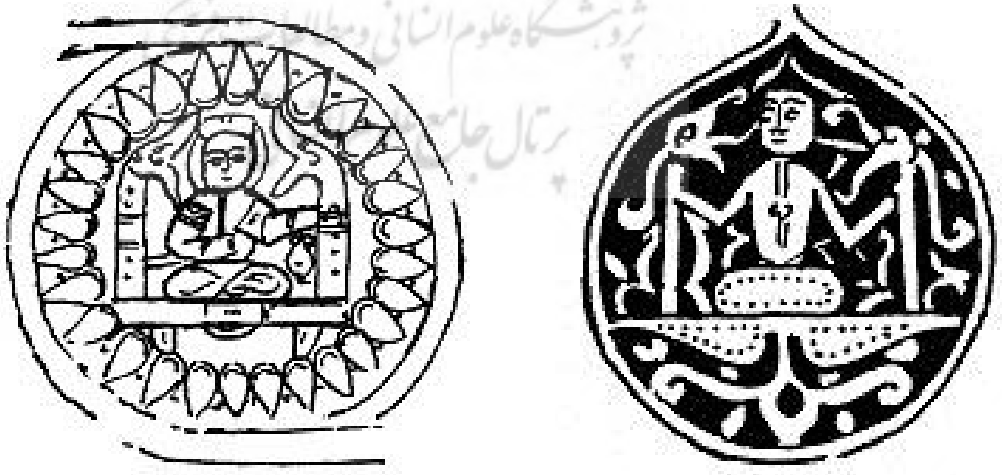

تصویر ۱۵. سمت چپ نقش انسان احاطه شده به‌وسیلهٔ دو اژدها در دیگ هرات، سمت راست نقش مشابه مربوط به صندوق با امضای «صاعد ابن احمد فقیه» (Rice, 1958: fig 4).

Fig. 15. Left Figure of a man surrounded by two dragons in a pot, Herat, on the right side, a similar motif related to the fund signed by Saeid ibn Ahmad Faghih (Rice, 1958: fig 4).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۱۶. کاسهٔ زرین‌فام کاشان با نقش دو اژدهای درهم‌تنیدهٔ مشابه و قابل‌قیاس با صفحهٔ نخست کتاب التریاق (Grube, 1965: fig 28).

Fig. 16. The golden bowl of Kashan with the image of two entwined dragons is similar and comparable to the first page of the Al-Tariaq book (Grube, 1965: fig 28).

لازم به یادآوری‌ست؛ نقش اژدهای درهم‌تنیده برروی برخی سکه‌های ارتق‌ها نیز دیده می‌شود که ازنظر ترکیب‌بندی کاملاً متفاوت از نسخهٔ التریاق و دیگر نمونه‌های ایرانی آن است.

با مقایسهٔ ظاهری این نگاره‌ها (ایران و میان‌رودان) کاملاً مشخص می‌شود که این نقش اژدهای درهم‌تنیده که تشکیل قاب دایره می‌دهد (در کتاب التریاق) شباهت دقیق با نگارهٔ سفال زرین‌فام کاشان داشته و البته بسیار متفاوت از آن است که در عراق (برروی سکه‌ها و نیز دروازهٔ بغداد و موصل) دیده می‌شود و پژوهشگران، آن را مبنای مقایسهٔ خود قرار داده‌اند. اگر این نگاره در عراق سابقه داشته، در ایران نیز چنین بوده و چنان‌که بخواهیم برمبنای شباهت عمل نماییم؛ اگر نمونهٔ عراقی کمی با نسخه همسان است، نقش سفال زرین‌فام ایرانی کاملاً با آن تطابق دارد. اکنون پرسش این است که آیا به صِرف وجود نقش اژدها در یک مکان، یک اثر هنری را باید به یک منطقه نسبت داد(؟) پس با این‌اوصاف باید اذعان داشت که این سفال زرین‌فام کاشانی نیز می‌بایست در عراق ساخته شده باشد! و یا این‌که عنوان شود همهٔ آثار هنری که این نقش در آن‌ها دیده می‌شود، همگی در جزیره یا موصل ساخته شده‌اند! درصورتی‌که چنین نیست و چنین استدلال‌هایی بسیار ساده‌انگارانه و ازنظر علمی پذیرفتنی نخواهد بود.

جدای از دلایلی که آورده شد، شیوه‌های تصویرنگاری این نسخه نیز کاملاً با نگاره‌های سفال‌های مینایی و زرین‌فام ایرانی همسان است. نخستین‌بار «ملیکیان شیروانی» به‌صورت کلی به مشابهت این دو اشاره کرده و به‌صورت جامع آن‌ها را با هم مقایسه کرده است. در ادامه برای روشن شدن محل نگارش و مصورسازی این دست‌نوشته، به‌صورت دقیق و موشکافانه ازنظر ترکیب‌بندی نگاره‌ها جدا شده و برای مقایسهٔ نمونه‌هایی از سفال زرین‌فام و مینایی آورده می‌شوند.

روی‌هم‌رفته ازنظر ترکیب‌بندی، نگاره‌های التریاق را می‌توان به پنج گروه دسته‌بندی نمود.

- **دستهٔ اول:** صحنه‌های گوناگون هم‌چون افراد نشسته که بالای سر آن‌ها پرنده‌هایی به‌صورت ساکن یا درحال پرواز تصویر شده‌اند (تصاویر ۱۷-۱۸).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۱۷. سفال مینایی با پرندگان ایستاده، ایران، قرن ۱۲م. (Pope & Ackerman, 1977: pl 652).

Fig. 17. Enamel pottery with standing birds, Iran, 12th century (Pope & Ackerman, 1977: pl 652).

تصویر ۱۸. افراد نشسته که پرندگانی بالای سر آن‌ها ایستاده یا درحال پرواز مصور شده در کتاب التریاق (Melikian-Chirvani, 1967: fig. 2).

Fig. 18. Seated people with birds stinging above them or flying are illustrated in Al-Tariaq book -The ruler sits on the throne surrounded by courtiers (Fig. 19-21), (Melikian-Chirvani, 1967: fig. 2).

- **دستهٔ دوم:** فرمانروای بر تخت نشسته که اطراف او را درباریان فراگرفته‌اند (تصاویر ۲۱-۱۹).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۱۹. سفال زرین‌فام با نقش فرمانروای بر تخت نشسته همراه درباریان، کاشان ۶۰۷ هـ.ق. (Melikian-Chirvani, 1967: fig 6).

Fig. 18. Seated people with birds stinging above them or flying are illustrated in Al-Tariaq book (Melikian-Chirvani, 1967: fig 6).

تصویر ۲۰. نمونهٔ سفال زرین‌فام مکشوف از گرگان با نقش فرمانروای بر تخت نشسته و درباریان (امینی، ۱۳۹۹: نگارهٔ ۵-۱۳۹).

Fig. 19. Golden pottery with the image of the ruler sitting on the throne with Kashan courtiers (Amini, 2019: Fig. 139-5).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۲۱. فرمانروای برتخت نشسته همراه درباریان مصور شده در کتاب التریاق (Melikian-Chirvani, 1967: fig 7).

Fig. 20. Sample pottery of Golden discovered from Gorgan with the image of the ruler sitting on the throne (Melikian-Chirvani, 1967: fig 7).

- **دستهٔ سوم:** افراد و حیوانات تصویر شده که در بین آن‌ها نقوش گیاهی یا درختچه‌هایی قراردارند. بالای سر افراد نیز پرنده‌های درحال پرواز یا پرنده‌هایی ایستاده به‌چشم می‌خورد. در زیر تصویر نیز برکه‌های پر از ماهی نقش شده است (تصاویر ۲۳-۲۲).

تصویر ۲۲. نقوش انسانی و حیوانات که در بین آن‌ها نگاره‌های گیاهی ترسیم شده، بالای تصویر نیز پرندگان درحال پرواز به‌چشم می‌خورد و زیرپای افراد نیز برکه و ماهی تصویر شده در کتاب التریاق (Melikian-Chirvani, 1967: fig 12).

Fig. 21. The ruler sitting on the throne with courtiers illustrated in Al-Tariaq book (Melikian-Chirvani, 1967: fig 12).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۲۳. کاسهٔ مینایی تاریخ‌دار ۱۱۸۷م. ۵۸۳ه.ق. که در آن بین افراد درختچه قرار دارد و در پایین تصویر نیز برکه پر از ماهی به‌چشم می‌خورد (Ettighausen, 1935: fig 1-2).

Fig. 22. Dated enamel bowl, 1187 AD/ 583AH, which is located among people the trees and at the bottom of the picture a pond full of fish can be seen (Ettighausen, 1935: fig 1-2).

- **دستهٔ چهارم:** افراد نشسته یا ایستاده، بدون همراهی نگاره‌های گیاهی بین آن‌ها یا پرندگان درحال پرواز بر بالای سرشان (تصویر ۲۴-۲۵).

تصاویر ۲۴. مینایی طلاکاری با سوارکارانی که بدون نقش‌های گیاهی یا پرندگان تصویر شده‌اند، قرن ۱۳ م. (Pope & Ackerman, 1977: pl 669).

Fig. 24. Goldwork bowl with horsemen depicted without vegetal or bird motifs, 13th century (Pope & Ackerman, 1977: pl 669).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۲۵. برگی از کتاب الترياق که در آن نگاره‌های گیاهی و پرندگان دیده نمی‌شود (Melikian-Chirvani, 1967: fig 11).

Fig. 25. A leaf from Al-Tariaq book, in which the pictures of plants and birds are not seen (Melikian-Chirvani, 1967: fig 11).

- **دستهٔ پنجم:** افراد نشسته که بالای سر آن‌ها سایبان قرار دارد (تصاویر ۲۶-۲۷).

تصویر ۲۶. مینایی قرن ۱۲ م. مکشوف از ساوه با نگارهٔ سایبان (Pope & Ackerman, 1977: pl 687).

Fig. 26. 12th century enamel from Saveh with a shadow paintingq (Pope & Ackerman, 1977: pl 687).

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۲۷. نمونه‌های از نگاره‌های کتاب الترياق با نقش سایبان بالای سر افراد (Pancaroglu, 2001: fig 2a).
Fig. 27. Examples of Al-Tariaq book illustrations with the image of a shadow over people's heads (Pancaroglu, 2001: fig 2a).

لازم به یادآوری است؛ سرعنوان‌ها نیز به‌خط کوفی ایرانی (پیرآموز) نوشته شده است که این را نکته را نیز می‌توان گواه دیگری برای ایرانی بودن نسخهٔ الترياق دانست (تصویر ۲۷).

نتیجه‌گیری

برپایهٔ بررسی‌های صورت‌گرفته و مقایسه‌ای که بین نگاره‌های کتاب الترياق با نقاشی‌های سفال‌های مینایی، زرین‌فام و ظروف فلزی ایرانی انجام گرفت، مشخص شد که شباهت کاملی ازنظر سبک‌شناسی، شیوهٔ ترسیم نگاره‌ها و ترکیب‌بندی بین کتاب الترياق و این آثار وجود دارد؛ بنابراین نسبت دادن این دست‌نوشته به جزیره نادرست خواهد بود. تنها دلایل ذکر شده توسط

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

برخی پژوهشگران، یکی نگارهٔ انسان ماه به‌دست است، و دیگری اژدهاهای درهم‌تنیده؛ اما چنان‌چه به‌صورت کامل به آن اشاره شد، مشابه آن‌ها در دیگر مناطق هم دیده شده، به‌ویژه نگارهٔ دو اژدهای درهم‌تنیده که نمونهٔ کاملاً مشابهی از آن نَه در میان‌رودان، بلکه برروی کاسه‌ای زرین‌فام از کاشان تصویر شده است؛ بنابراین این دست‌نوشته براساس آن‌چه توصیف شد، ایرانی و ویژگی‌های هنر ایران دورهٔ سلجوقی و خوارزمشاهی را داراست. عناوین کتاب نیز به‌خط کوفیِ پیرآموز نوشته شده که همهٔ پژوهشگران دربارهٔ ایرانی بودن آن اتفاق‌نظر دارند. پس شایسته است که آن را به ایران نسبت داد تا به جزیره. لازم به یادآوری است که بر پایهٔ شواهد موجود گاهی دیده شده که نسخه‌ای دارای ویژگی‌های هنری یک منطقه بوده، اما برای فرمانروای سرزمین دیگری مصورسازی شده باشد. برای نمونه می‌توان به نسخه‌ای مصور از کتاب الاغانی نوشتهٔ «ابوالفرج اصفهانی» اشاره کرد که برای «بدرالدین لؤلؤ» فرمانروای موصل نگاشته شده است، اما شیوه‌های نگارگری آن کاملاً سبک ایرانی است. در این‌گونه نمونه‌ها، موضوع از دو حالت خارج نیست؛ یا این‌که نسخهٔ موردنظر در خارج از قلمرو فرمانروای مذکور ساخته شده و به آن اهدا یا به سفارش وی نوشته شده است که نمونه‌های زیادی از این‌گونه در دست است؛ مانند شاهنامهٔ فردوسی که در توس نوشته شده و به دربار «سلطان مسعود» در غزنه فرستاده شده است. یا این‌که هنرمندی از یک‌جا به مکان دیگر مهاجرت کرده و در آنجا به تصویرسازی پرداخته که در این‌صورت نیز از سبک خاستگاه اولیهٔ خود پیروی کرده و هنر وی را باید به خاستگاه وی نسبت داد، تا مکانی که در آنجا هنر وی اجرا شده است؛ بنابراین در این‌باره نیز باید ویژگی‌های هنری آثار مربوطه بررسی شود و به صرف این‌که به‌نام یک حاکم نوشته شده، نباید آن را مربوط به آن منطقه دانست.

جدای از همهٔ این‌ها، نمونهٔ نقاشی‌هایی که به موصل یا جزیره نسبت داده می‌شود، بیشتر تحت‌تأثیر سبک بغداد بوده، هرچند در برخی از آن‌ها نفوذ نقاشی سلجوقی هم دیده می‌شود؛ مانند شیوه‌های ترسیم لباس‌ها. در نقاشی‌های این ناحیه، دو شیوهٔ کار به‌چشم می‌خورد؛ یکی سبک بغداد است و دیگری شیوه‌ای ترکیبی، که تلفیقی از سبک بغداد و نقاشی ایرانی است. این شیوه بیشتر پس از حملهٔ مغول به ایران دیده می‌شود. در این روش، برخی از لباس‌ها به سبک بغداد که چین‌دار و سایه‌پردازی شده‌اند، و برخی دیگر، به روش ایرانی ترسیم شده‌اند. در نقاشی‌های ایرانی لباس‌ها بیشتر یا ساده بوده یا برروی آن‌ها نگاره‌های هندسی و گیاهی و... دیده می‌شود؛ هرچند در برخی از نمونه‌ها می‌توان تأثیر لباس‌های چین‌دار سبک بغداد را مشاهده نمود. چهره‌ها نیز تحت‌تأثیر هنر ایران بوده، اما کمی رسمی و جدی‌تر کشیده شده‌اند (برخلاف آثار ایران که چهره‌ها تپل و گوشت‌آلود بوده و کمی حالت کاریکاتوری دارند). همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد، از نمونه آثار ترکیبی که در موصل مصور شده می‌توان نسخه‌ای از کتاب الاغانی را نام‌برد که لباس فرمانروا به شیوهٔ مکتب بغداد کشیده شده و برخی از جامه‌های درباریان هم به‌روش ایرانی نقاشی شده است. حالت چهره‌ها نیز هرچند متأثر از هنر سلجوقی است، اما تفاوت‌های با آن دارد که با مقاسیهٔ آن‌ها با نسخهٔ التریاق، این تفاوت‌ها به‌خوبی دیده می‌شود؛ برای نمونه، شیوه‌های ترسیم ابروها متفاوت بوده و نیز خط چشم‌ها که در آثار و سبک‌های ایران، به‌ویژه سفال‌های مینایی و زرین‌فام، کشیده و بیشتر مستقیم یا رو به پایین است و در آثار موصل بیشتر روبه بالا انحنا دارد. ازسوی دیگر، همهٔ لباس‌ها در نسخهٔ التریاق، به شیوهٔ ایرانی کشیده شده است؛ بنابراین اگر این نسخه در موصل یا جزیره نقاشی شده باشد، می‌بایست همهٔ لباس‌ها یا بخشی از آن‌ها، به شیوهٔ مکتب بغداد و چین‌دار باشند؛ درصورتی‌که چنین چیزی در آن‌ها به‌چشم نمی‌خورد (ر. ک. به: تصویر ۲۸).

اما دربارهٔ این‌که این نسخه در کجا نوشته و نگاره‌پردازی شده، درنهایت می‌توان چنین اذعان داشت که با توجه به نگاره‌های کتاب التریاق و نمونه‌های مقایسه شده با سفال‌های زرین‌فام،

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]
Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

تصویر ۲۸. صفحه‌ای از کتاب الاغانی که برای فرمانروای موصل، «بدرالدین لولوء» نوشته شده و در آن لباس فرمانروا به شیوهٔ بغداد، چین‌دار تصویر شده و چهره‌ها نیز تا اندازه‌ای با نقاشی‌های ایرانی تفاوت دارد (Rice, 1953).

Fig. 28. A page from Alghani's book, which was written for the ruler of Mosul, and in which the ruler's clothes are pleated style of Baghdad and the faces are also different from Iranian painting (Rice, 1953).

مینایی و ظروف فلزی ایران در دورهٔ سلجوقی و خوارزمشاهی، گمان می‌رود که این نسخه با احتمال بسیار زیاد به‌دست هنرمندی در ناحیهٔ اصفهان، به‌ویژه کاشان و با احتمال کمتر در جای دیگری از ایران، نقاشی شده باشد.

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

پی‌نوشت

1. Al-diryaq
2. Jazira
3. Mosul
4. School of Baghdad
5. Galen
6. Andromachus
7. Mongol
8. Injuid
9. Fares
10. Artuqid
11. Sinjar
12. Artuquid coin of Fakhr-ad-Din Qara Arsalan
13. Vahid Mohammd Ibn-e Abd

کتابنامه

- امینی، فرهاد، (۱۳۹۹). سفالگری و سفال در ایران و همدان (دورهٔ اسلامی). دانش‌نامهٔ استان همدان، پیوست اول: شناخت‌نامه (۴۵)، چاپ اول، تهران: نشر طلایی، به سفارش: حوزه هنری استان همدان.

- وارد، ریچل، (۱۳۸۴). فلزکاری اسلامی. ترجمهٔ مهناز شایسته‌فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.

- Al-Khamis, U., (1990). "The Iconography of Early Islamic Lusterware from Mesopotamia: New Considerations". *Muqarnas,* 7: 109-118.

- Amini, F., (2019). *Pottery in Iran and Hamedan (Islamic period).* Encyclopedia of Hamedan province. Appendix A, Acknowledgment (45), First edition: Tehran, Talaei Publication, Commissioned by: Hamedan Art District.

- Azarpay, G. & Kilmer, A. D., (1978). "The Eclipse Dragon on an Arabic Frontispiece-Miniature". *Journal of the American Oriental Society,* 98 (4): 363-374.

- Baer, E., (1973/74). "The Nisan Tasi: A Study in Persian–Mongol Metal Ware". *Kunst Des Orients,* 9 (1/2): 1-46.

- Ettinghausen, R., (1935). "Important Pieces of Persian Pottery in London Collections". *Arts Islamica,* 2 (1).

- Grube, E. J., (1965). "The Art of Islamic Pottery". *The Metropolitan Museum of Art Bulletin.* New Series, 23 (6): 209-228.

- Komaroff, L., (1994). "Paintings in Silver and Gold: The Decoration of Persian Metalwork and its Relationship to Manuscript Illustration". *Studies in the Decorative Arts,* 2 (1): 2-34.

- Hartner, W., (1938). "The Pseudoplanetary Nodes of The Moon's Orbit in Hindu and Islamic Iconographies". *Ars Islamica,* 5 (2): 112-154.

- Melikian-Chirvâni, A. S., (1967). "Trois Manuscrits De L'iran Seldjoukide". *Arts Asiatiques,* 16: 3-51.

- Nassar, N., (1985). "Saljuq or Byzantine: Tow Related Styles of Jaziran Miniature". In: *Art of Syrian and Jazira1100-1250* و Ed. by: Julian Raby, Oxford University: 85-95.

[DOI: 10.30699/PJAS.6.20.221]

Downloaded from journal.richt.ir at 14:36 IRST on Sunday December 4th 2022

- Pancaroğlu, O., (2001). "Illustrations of the Kitāb Al-Diryāq". *Muqarnas,* 18: 155-172.

- Pope, A. U. & Ackerman, P., (1977). *A Survey of Persian Art.* Vol. Ix, Tehran: Sroush.

- Rice, D. S., (1953). "The Aghānī Miniatures and Religious Painting in Islam". *The Burlington Magazine,* 95 (601): 128-135.

- Rice, D. S., (1958). "Studies in Islamic Metal Work-Vi". *Bulletin of The School of Oriental And African Studies,* University of London, 21 (1/3): 225-253.

- Ward, R., (1985). "Evidence for School of Painting at the Arthuqid Court". In: *Art of Syrian and Jazira 1100-1250,* Ed. by: Julian Raby, Oxford University: 69-84.

Ward, R., (2004). *Islamic metalwork.* Translated by: Mahnaz Shaistafar, Tehran: Institute of Islamic Art Studies.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی